

Отримано: 10 лютого 2020 року

Прорецензовано: 17 лютого 2020 року

Прийнято до друку: 20 лютого 2020 року

e-mail: dumcira2018@gmail.com

DOI: 10.25264/2519-2558-2020-10(78)-156-159

Думчак І. М., Шемерлюк С. В. Мовні трансформації при перекладі англомовної прози українською мовою (на матеріалі роману Колма Тойбіна «Будинок Імен»). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острого: Вид-во НаУОА, 2020. Вип. 10(78). С. 156–159.

УДК: 811.111

Думчак Ірина Михайлівна,
кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
Шемерлюк Софія Володимирівна,
Слухач магістратури кафедри англійської філології
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

МОВНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПРИ ПЕРЕКЛАДІ АНГЛОМОВНОЇ ПРОЗИ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ КОЛМА ТОЙБІНА «БУДИНОК ІМЕН»)

У статті проаналізовано особливості мовних трансформацій у перекладі твору ірландського письменника Колма Тойбіна «Будинок імен». Визначено поняття трансформацій та їх класифікації. Проведено аналіз різних підходів вчених до визначення типів трансформацій. Визначено, що через наявність розбіжностей у синтаксичних, граматичних і морфологічних структурах англійської та української мов при перекладі широко використовуються лексичні і граматичні трансформації. Серед лексичних трансформацій найчастотнішими є генералізація, конкретизація, компенсація, прийом лексичного додавання. У статті наводяться приклади використання граматичних трансформацій перестановки, заміни, додавання та опущення при зіставленні текстів оригіналу та його перекладу.

Ключові слова: трансформація, переклад, адекватність перекладу, мова оригіналу, мова перекладу, лексична трансформація, граматична трансформація.

Iryna M. Dumchak,
PhD in Philological Sciences, Associate Professor at the Department of English Philology,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
Sofia V. Shemerliuk,
1st year graduate student of
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

LANGUAGE TRANSFORMATIONS IN THE PROCESS OF TRANSLATION OF ENGLISH PROSE INTO UKRAINIAN (ON THE BASIS OF THE COLM TOIBIN'S NOVEL 'HOUSE OF NAMES')

The article deals with the peculiarities of transformations in the process of translation of English prose into Ukrainian. Despite the large number of works covering this issue, the problem of translating prose texts is not dismissed. There is a need to systematize and study the types of lexical and grammatical transformations, used in translating literary texts, in practice. To observe the process of formation of inter-language transformations, the novel by an Irish writer Colm Toibin 'House of Names' has been chosen.

The various scientists' approaches to establishing the transformation types are analyzed. It is revealed that due to differences in the syntactic, grammatical and morphological structures of the English and Ukrainian languages, lexical and grammatical transformations are widely used in translation. Lexical transformations are the deviations from direct vocabulary matches. The lexical transformations are mainly caused by the fact that the volume of the lexical units of the original language and the language of translation do not coincide. Among lexical transformations, the most common are generalization, concretization, compensation, lexical additions. Grammatical transformations are to transform the structure of a sentence in the translation process according to the rules of the source language. The transformation can be complete or partial depending on whether the structure of the sentence changes completely or partially. The article presents the examples of the grammatical transformations of inversion, replacement, addition and omission comparing the original text and its translation.

Key words: transformation, translation, translation adequacy, source language, target language, lexical transformation, grammar transformation.

Постановка проблеми. Пропонована стаття становить частину дослідження, присвяченого мовним трансформаціям, що відбуваються під час перекладу англомовних прозових творів українською мовою. У статті представлені лексичні та граматичні трансформації у перекладі з англійської мови у вигляді цілісної системи. Уміння і навички здійснення перекладацьких трансформацій становлять істотний компонент компетенції перекладача, і тому їхньому визначенню та правильному застосуванню слід приділяти особливу увагу. Застосування трансформацій у перекладі має спрямовуватися на адекватну передачу змісту оригіналу і враховувати норми мови перекладу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми мовних трансформацій досліджували в своїх роботах Л. С. Бархударов, В. М. Комісаров, В. С. Виноградов, Я. І. Рецкер та ін. Тим не менш, проблема перекладацьких трансформацій продовжує залишатися актуальною.

Мета статті. Мета нашого дослідження полягає у вивченні функціонування трансформацій при перекладі англомовної прози українською мовою і мовних засобів їх вираження. Завданнями нашої наукової розвідки є дати загальну характеристику трансформацій при перекладі; дослідити причини, що викликають перекладацькі трансформації; дослідити мовні трансформації у перекладі роману К. Тойбіна «Будинок імен».

Виклад основного матеріалу. У сучасному світі знання та вивчення іноземних мов є життєвою необхідністю. Володіння іноземною мовою стало нормою життя за рахунок розширення можливостей спілкування, подорожей. При вивченні іноземної мови велика частина методик спрямована на усну комунікацію, але не слід забувати, що для повноцінного оволодіння мовою важлива робота з текстом. Для повноцінного оволодіння іноземною мовою необхідно навчитися

виділяти основну думку. При роботі з текстом потрібно сприймати зміст тексту, емоції героїв, гумор. Безпосередньо при самостійному перекладі для досягнення цього необхідно знати не тільки лексику і граматику, а й багато читати, думати, об'язно мислити. Дослівний переклад не може відобразити глибину і сенс тексту художнього твору. Тому художній переклад може відрізнятися від оригіналу.

В. С. Виноградов зазначає, що переклад – це одне з найдавніших занять людини. Різниця мов спонукала людей до цієї нелегкої, але вкрай необхідної праці, який служив і служить цілям спілкування і обміну духовними цінностями між народами. Слово «переклад» багатозначне, і у нього є два термінологічних значення, які нас цікавлять. Перше з них визначає розумову діяльність, процес передачі змісту, вираженого однією мовою засобами іншої мови. Друге називає результат цього процесу – текст усний чи письмовий. Хоча ці поняття різні, але вони являють собою діалектичну єдність [3, с. 5].

У завдання перекладу входить не тільки точний виклад змісту думок, викладених на мові оригіналу, але і відтворення засобами мови перекладу всіх особливостей стилю і форми повідомлення. Кожного разу, розглядаючи інформаційну потужність тієї чи іншої мовної одиниці, ми беремо до уваги не тільки лексико-семантичне значення слів і їх поєднання, а й їхні граматичні властивості, які можуть досить суттєво впливати на міру впорядкованості перекладу.

Спільність між граматичними властивостями української та англійської мов задається їхньою загальною приналежністю до індоєвропейської сім'ї. У той же час відмінність принципів граматичного ладу, що виражається в приналежності цих мов до різних граматичних груп, відбивається в істотних відмінностях між граматичними властивостями, наприклад, в існуванні несхожих граматичних категорій таких, як артиклі в англійській мові, дієприслівник в українській мові; узгодження в українській мові, фіксований порядок слів в англійській мові і т.д.

Перетворення, за допомогою яких здійснюється перехід від одиниць оригіналу до одиниць перекладу, називаються перекладацькими трансформаціями. Однак термін «перетворення» не можна розуміти буквально: сам вихідний текст «не перетвориться» в тому сенсі, що він не змінюється сам по собі. Цей текст, звичайно, сам залишається незмінним, але поряд з ним і на основі нього створюється інший текст на іншій мові [1, с.6].

Існують різні точки зору щодо поділу трансформацій на види, але більшість авторів сходяться в одному, що основні види трансформацій – це граматичні і лексичні. У свою чергу, ці трансформації діляться на підвиди. Ці два типи перекладацьких трансформацій на практиці «в чистому вигляді» трапляються рідко, зазвичай вони поєднуються одини з одним, приймаючи характер складних, «комплексних» трансформацій.

Мета перекладу – досягнення адекватності. Адекватний, або як його ще називають, еквівалентний переклад – це такий переклад, який здійснюється на рівні, необхідному і достатньому для передачі незмінного плану змісту при дотриманні відповідного плану вираження, норм мови.

Що ж стосується трансформаційно-семантичної моделі перекладу, вона розглядає процес перекладу як ряд перетворень. Трансформаційно-семантична модель орієнтована на існування безпосереднього зв'язку між структурами і лексичними одиницями оригіналу і перекладу [4, с. 158].

Лексичні трансформації – представляють собою відхилення від прямих словникових відповідностей. Лексичні трансформації викликаються головним чином тим, що обсяг значень лексичних одиниць мови оригіналу і мови перекладу не збігається. Можна виділити 7 різновидів лексичних трансформацій:

- конкретизація;
- генералізація;
- компенсація;
- прийом лексичного додавання;
- прийом опущення;
- прийом смислового розвитку;
- прийом цілісного перетворення [7].

Під час аналізу перекладу роману К. Тойбіна «Будинок імен», зробленого О. Тільною, нами були виявлені лексичні трансформації конкретизації. Прийом **конкретизації** полягає в заміні слова, яке у вихідній мові має досить розлоге значення, словом з більш конкретним значенням.

Один з найчастіших випадків використання конкретизації є такий, коли присудком виступають дієслова широкого значення. Наступні приклади демонструють використання конкретизації:

'When he asked me finally if there was nothing I could do, if I really knew nothing, I hesitated' [9, p. 47].

– *І коли він врешті-решт поцікавився, чи дійсно я нічого не знаю, чи можливо, могла б я якось вплинути чи щось вдіяти для порятунку його внука, я завагалася* [8, с. 63].

В процесі перекладу лексичних елементів текстів конвенцій перекладні відповідники можуть утворюватися за рахунок не тільки звуження значення англійських слів, а й розширення значення. Лексичною перекладацькою трансформацією, що при цьому використовується і що протилежна за напрямком трансформації конкретизації, є **генералізація**, внаслідок якої слово із вузьким значенням, що перекладається, замінюється у перекладі на слово із ширшим значенням [5].

'Old savagery, old attacks, times when men behaved like wolves' [9, p. 22].

– *Давня жорстокість, давні дикунські напади, часи коли люди поводитися, як вовки* [9, с. 23].

Слід звернути увагу уперекладі твору на такий вид лексичної трансформації як компенсація. **Компенсація** – це спосіб перекладу, при якому елементи сенсу, прагматичні значення, а також стилістичні нюанси, тотожні; передача яких неможлива, а, отже, вони втрачаються при перекладі, передаються в тексті перекладу елементами іншого порядку, причому необов'язково в тому ж самому місці тексту, що і в оригіналі [6, с.166].

Йдеться про смислові і стилістичні втрати. Прийом компенсації полягає в передачі смислового значення або стилістичного відтінку не там, де він виражений в оригіналі, або не тими засобами, якими він виражений в оригіналі. Якщо перекладач змушений жертвувати або стилістичним забарвленням, або експресивним зарядом слова при перекладі, то, звичайно, він повинен в першу чергу зберегти експресивне значення слова або словосполучення, а в разі неможливості

знайти належну відповідність, відшкодувати цю втрату прийомом компенсації. Перекладачу роману К. Тойбіна, на нашу думку, це вдалося:

'But, Orestes noted, no matter how few marks the boy with cough, whose name he discovered was Mitros, had, he would always be taken out. When he returned, he lay on his bed crying and then coughing until the two sounds merged' [9, p. 80].

– Однак Орест помітив, що не залежно від того, чи дошка хлопчика з кашлем – а звали його, як виявилося, Мітрос – була зовсім чистою, чи з позначкою, його все одно завжди виводили для езекуції. Повернувшись до загальної спальні, він лягав на своє ліжко і плакав, а потім заходився в кашлі, й тривало це довго, аж доки обидва звуки змішувалися в один [8, с. 115].

Щоб правильніше і зрозуміліше передати зміст вихідного матеріалу, у перекладача може виникнути потреба ввести кілька додаткових слів. Причини криються у відмінностях синтаксису, граматики, відсутності чітких лексико-семантичних еквівалентів у мові перекладу, а також, іноді, з погляду стилістики.

Прикладом **лексичного додавання** може слугувати:

'When Orestes was asleep, I asked that he be moved, as usual, to his own small chamber.' [9, p. 50].

– Коли Орест заснув я попросила, щоб його, як завжди, віднесли до особистого невеличкого покою [8, с. 69].

'And all I can do is thank the gods that we at least are safe' [9, p. 161].

– І тепер я тільки можу висловити свою безмежну вдячність богам за те, що ми нарешті опинилися в безпеці [8, с. 237].

При аналізі перекладу роману знайдено прийом **лексичного опущення**, який характерний відмовою від передачі в тексті перекладу семантично надлишкових мовних одиниць. Значення таких одиниць звичайно можуть бути легко відновлені в контексті. Як приклад тієї самої семантичної надмірності може розглядатися застосування в мові парних синонімів (зазвичай двох слів, що вживаються одночасно і мають близьке значення), невластивих українській мові.

'As Cassandra continued to speak, her tone became more and more strident and demanding' [9, p. 55].

– Але Кассандра продовжувала говорити, в її тоні з'являлося дедалі більше вимогливих нот [8, с. 78].

Одним з найбільш складних прийомів перекладу є **смісловий розвиток** поняття. Так само як і інші прийоми лексичних трансформацій при перекладі, смисловий розвиток означає відхід від прямої словникової відповідності перекладеному слову, словосполученню, тобто такої відповідності, яка безпосередньо впливає із зазначених у ньому значень. Смісловий розвиток – якісно більш складний прийом, але вимагає від перекладача уміння логічно мислити. Перекладач О. Тільна використовує такий приклад смислового розвитку:

'Agamemnon was boasting of some danger that he had survived' [9, p. 56].

– Агамемнон безсоромно хвалювався тим, як зумів уникнути всіх небезпек [8, с. 78].

Я. І. Рецкер відносить до групи лексичних трансформацій прийом **цілісного перетворення**, суть якого полягає у всеосяжному перетворенні як окремих слів, так і речень в цілому, а зміни носять саме комплексний характер [7].

"There are grave matters..." Orestes began' [9, p. 204].

– Існують набагато важливіші речі, – почав Орест [8, с. 303].

'What you did is all you have' [9, p. 204].

– У тебе тільки й лишилося, що твій вчинок [8, с. 303].

Грамотичні трансформації полягають у перетворенні структури речення в процесі перекладу відповідно до норм мови перекладу. Трансформація може бути повною або частковою залежно від того чи змінюється структура речення повністю чи частково. Грамотичні трансформації – це спосіб перекладу, при якому граматична одиниця в оригіналі перетворюється на одиницю перекладу з іншим граматичним значенням. До найбільш поширених граматичних трансформацій Л. С. Бархударов відносить: перестановки, заміни, опущення та додавання [2].

Перестановка як вид перекладацької трансформації – це заміна розташування мовних одиниць у тексті перекладу порівняно з текстом оригіналу. Перестановці зазвичай піддаються слова, словосполучення, частини складного речення, а також самостійні речення в тексті. Перестановки зумовлені низкою причин, основною з яких є відмінність у структурі речення в англійській та українській мовах. Англійське речення зазвичай починається з підмета (або групи підмета), потім іде присудок (група присудка), тобто центр повідомлення. Уся другорядна інформація [обставина часу, місця тощо] розміщується в кінці речення. Порядок членів речення в українській мові дещо інший: на першому місці зазвичай ставляться другорядні члени речення, за ними – присудок, а в кінці – підмет. Такі відмінності у граматиці двох мов слід враховувати при перекладі.

У досліджуваному нами тексті було знайдено такий приклад перекладацької перестановки:

'He was kicking and straggling, they said...' [9, p. 28].

– Мені сказали, що Орест бився і та буцався... [8, с. 33].

Заміна – це ще один із найпоширеніших видів перекладацької трансформації. У процесі перекладу замінитися можуть такі граматичні одиниці, як форми слів, частини мови, члени речення, типи синтаксичного зв'язку. Під заміною форми слова розуміють заміну числа іменників, часових форм дієслів та ін.

'I was at fault' [9, p. 38].

– Я фатально помилялась, [8, с. 47].

Опущення – це прийом перекладу, який характеризується пропуском одиниць, проте семантична еквівалентність при цьому зберігається. Найчастіше вилученню підлягають семантично зайві слова, тобто слова, що мають значення, яке може бути зрозумілим і без цих слів. Надлишковими словами при перекладі українською мовою можуть бути слова, які в англійській мові виражають конкретні граматичні категорії, наприклад, артикли та допоміжні дієслова. У перекладі роману часто спостерігається прийом опущення:

'That is what I was coming to' [9, p. 160].

– Ось до чого я і веду [8, с. 236].

У деяких випадках для того, щоб краще передати зміст мови-оригіналу, перекладачеві може знадобитися ввести кілька додаткових слів. Це трапляється як при перекладі з англійської на українську, так і навпаки. Причини знаходяться

в відмінностях синтаксису, граматики, у відсутності чітких лексико-семантичних еквівалентів у мові перекладу, а також іноді в винятково зі стилістичної точки зору. Така граматична трансформація, як **додавання** також була виявлена при аналізованні перекладу О. Тільної:

'When we arrived, Agamemnon was waiting for us' [9, p. 20].

– *Коли ми прибули на місце, Агамемнон уже чекав* [8, с. 20].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Для досягнення адекватності перекладу, перекладач використовує трансформації для того, щоб текст перекладу з максимально можливою повнотою передавав всю інформацію, укладену в автентичному тексті, при суворому дотриманні норм. Використання перекладацьких трансформацій, в першу чергу, диктується передачею вихідного змісту, виразом думки оригіналу. Широко використовуються лексичні і граматичні трансформації. Серед них найчастотнішими виокремлюють генералізацію, конкретизацію, прийом лексичних додавань, перестановку членів речення, членування речення на смислові відрізки та заміну частин мови. Таким чином, виникають і певні загальні правила співвіднесеності й узгодженості граматичних форм і конструкцій вихідної мови та мови, на яку здійснюється переклад, шляхом застосування відповідних перекладацьких трансформацій.

Література:

1. Аликина Е. В. Введение в теорию и практику устного перевода. Москва: Восточная книга, 2010. 192 с.
2. Бархударов Л. С. Язык и перевод. Вопросы общей и частной теории перевода Москва: Международные отношения, 1975. 324 с.
3. Виноградов В. С. Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы) Москва: Изд-во института общ. и сред. образования РАО, 2001. 224 с.
4. Гак, В. Г.; Григорьев Б. Б. Теория и практика перевода Москва: Высш. Школа, 1985. 255 с.
5. Карабан В. І. Переклад англійської наукової і технічної літератури. Граматичні труднощі, лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні проблеми. Вінниця: Нова книга, 2004. 576 с.
6. Комиссаров В. Н. Современное переводоведение. 2-е изд., испр. Москва: Р. Валент, 2011. 408 с.
7. Рецкер Я. І. Теорія перекладу і перекладацька практика. Москва: Міжн. відносини, 1974, 216 с.
8. Тільна О. А. Будинок імен. Роман/ Пер. з англ. Харків: Фабула, 2018. 310 с.
9. Toibin C. House of Names. Ebooks: Online Reader. URL: <https://libro.eb20.net/Reader/rdr.aspx?b=2616972>, 2017.